

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΕΛΦΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΣ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΟΓΔΩΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1955

Ε.Υ. Δ. ΤΡΕ. Κ.Τ.Π.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

FILIPPO - MARIA PONTANI

ΣΟΛΩΜΟΣ - ΒΑΡΒΙΑΝΗΣ

ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Σε μία διάλεξη που είχα κάμει πέρυσι στη Θεσσαλονίκη και στην Αθήνα (δημοσιεύτηκε στην «Καθημερινή» 14, 21, και 28 Απριλίου 1954) είχα εκθέσει τί πολύτιμος θησαυρός είναι τα χειρόγραφα του Σολωμού που σώθηκαν χάρη στον εξαιρετικό άνθρωπο, τον Νίκο Βαρβιάνη, από τη θεομηνία της Ζακύνθου, καθώς και τ' άλλα που φυλάγονται στην Ακαδημία Αθηνών και (λίγα) στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Είχα προσπαθήσει να δείξω πώς επιβάλλεται τα χειρόγραφα αυτά να εκδοθούν όλα, και πώς η έκδοσή τους θα μας δώσει μια άλλη, διαφορετική και πολύ πιο ολοκληρωμένη εικόνα του ποιητικού έργου του Σολωμού. Η διάλεξη εκείνη δεν έμεινε χωρίς απήχηση στους πνευματικούς κύκλους, όπως φάνηκε από σχετικά δημοσιεύματα στον καθημερινό τύπο και στα φιλολογικά περιοδικά. Και το Υπουργείο Παιδείας καθώς και το Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης με βόηθησαν να αρχίσω την προσπάθεια για τη μεγάλη και μνημειακή αυτή έκδοση, με το να αντιγράψω και να φωτογραφήσω όλα τα χειρόγραφα του Σολωμού, της Ζακύνθου κυρίως, αλλά και της Ακαδημίας και της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Έτσι, πέρυσι τον Αύγουστο μία μικρή «επιστημονική αποστολή» ξεκίνησε για την έρειπωμένη Ζάκυνθο. Δεχόμενος την πρόσκλησή μου είχε έρθει για το σκοπό αυτόν από τη Ρώμη ο καθηγητής Filippo - Maria Pontani. Έξι χρόνια είχαμε τακτική αλληλογραφία για την έκδοση των Ιταλικών του Σολωμού, και στον 2ο τόμο των Απάντων έχω σημειώσει τι του οφείλει αυτή η έκδοση. Τώρα έρχόταν ο ίδιος να βοηθήσει στην αντιγραφή όλων των Ιταλικών χειρογράφων του Σολωμού για τη μελετώμενη έκδοση των αυτογράφων. Την αποστολή συμπλήρωνε η κυρία Maria Pia Pontani, που αποδείχτηκε ανεκτίμητη βοηθός και συμπαραστάτρια στην εργασία μας, σκυμμένη κι' αυτή με τις ώρες πάνω στα κιτρινωμένα χαρτιά ή στη γραφομηχανή της, και που η χαρούμενή της διάθεση και η καλή της καρδιά έφαιδρναν τις μακριές ώρες της κοπιαστικής εργασίας και, τέταρτο μέλος, ο μαθητής

μου στο Πανεπιστήμιο κ. Φάνης Ι. Κακριδής, που με αξιόπαινη δξύνοια μπήκε άμεσα στο νόημα της δουλειάς και έφερε σε πέρας υπεύθυνα ένα μεγάλο της μέρος.

Στη Ζάκυνθο μας περίμενε ο Νίκος Βαρβιάνης τον είχα γνωρίσει στα καλά τα χρόνια, το καλοκαίρι του '48, τον ξαναβρήκα τώρα συντετριμμένο, όχι όμως και αλλαγμένο ή θεομηνία του πήρε τα πάντα, το σπίτι, τα πράγματα, τη δουλειά του. Έμεινε όμως ανέγγιχτη η ευγενική ψυχή, το ύψηλο φρόνημα και η αρχοντική διάθεση που μας έσκλάβωσε. Εκεί, στο δρόμο για το Ψήλωμα, στο παλιό ρωμάνικο έξοχικό, τις «Αύροχαρές», καμωμένο τώρα ένα πρώτης τάξεως ξενοδοχείο από τον ευγενικό κ. Κολαΐτη, βρήκαμε το κατάλληλο περιβάλλον για τη μελέτη: το ισόγειο δεν ήταν γκρεμισμένο, και στη σκιά της βεράντας, με μπροστά μας την πλούσια βλάστηση του κήπου και πέρα μακριά τα δρόστρωτα νερά του Ιονίου, ξεχνούσαμε την τραγική πραγματικότητα όλόγυρά μας και λέγαμε πώς βρισκόμαστε στην παλιά, την αξέχαστη Ζάκυνθο.

Τη μελέτη μας τη συμπληρώσαμε ύστερα στην Αθήνα (στην Ακαδημία και στη Βιβλιοθήκη). Έτσι, η πρώτη φάση της δουλειάς τελείωσε: έχουμε αντιγραμμένα όλα τα χειρόγραφα του Σολωμού και έχουμε και όλα φωτογραφημένα σε μικροφίλμ. Από δω και πέρα όμως αρχίζει το πιο δύσκολο έργο, που χρειάζεται καιρό πολλόν και κόπο. Κάποτε θα πρέπει κι' αυτό να τελειώσει και να ολοκληρωθεί η έκδοση που θα μας δώσει τόσο άγνωστον και τόσο διαφορετικόν Σολωμό. Ζήτησα από την Ακαδημία να υιοθετήσει την έκδοση αυτή και να την περιβάλει με το κύρος της, αφού κιόλας πριν από είκοσι χρόνια είχε αποφασίσει να κάμει καινούργια έκδοση «κριτική». Η Ακαδημία (με μυστική ψηφοφορία!) απέρριψε την πρότασή μου και μου απάντησε πώς «εύρίσκεται πρό πλήρους αδυναμίας όπως αναλάβει την δαπάνη δια την έκδοσιν» — ενώ δεν ήταν αυτό που είχα ζητήσει. Το έργο είναι μεγάλο και αυτόχρονα έθνικό: κι' αν η Ακαδημία αδιαφόρησε, είμαι βέβαιος πως από τον τόπο μας δεν έχει ολότελα λεί-

ψει τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τόσο πρωταρχικῆς σημασίας πνευματικὰ ζητήματα.

Γυρίζοντας στὴν Ἰταλία ὁ Ποντάνι ἔγραψε τὰ λίγα λόγια ποὺ ἀκολουθοῦν ἐδῶ μεταφρασμένα (παρέλειψα μόνο ἕνα δυὸ σημεία ποὺ δηλώνονται μὲ τελείες). Δημοσιεύτηκαν στὸ περιοδικὸ *Rassegna di cultura e vita scolastica*, ἔτος 8, ἀρ. 10, Ὀ-

κτώβρης 1954, καὶ ἀνατυπώθηκαν σ' ἕνα μικρὸ κομψὸ τεύχος (*Roma, Casa editrice Gismondi*). Γραμμένον μὲ ἔμπνευση καὶ συγκίνηση τὸ μικρὸ αὐτὸ ἄρθρο μαρτυρεῖ γιὰ τὸ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν ἀγάπη ποὺ τρέφει γιὰ τὰ νεοελληνικὰ γράμματα ἕνας φίλος τῆς λογοτεχνίας μας καὶ ξεχωριστὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος.

ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

ΣΟΛΩΜΟΣ — ΒΑΡΒΙΑΝΗΣ

Ἕνας ὄνειροπαρμένος ἰππότης τριγυρίζει ἀνάμεσα στὰ χαλάσματα, ζαρώνει μὲς στὸν ἥλιο, κι' ὅταν τὸ αὐγουστιάτικο φεγγάρι δημιουργεῖ ἀπατηλές σκιές στὰ σύννεφα τῆ σκόνῃ, χώνεται μέσα στοὺς ἐτοιμόρροπους τοίχους, ἀνάμεσα στὰ στραβωμένα δεντράκια, καὶ κλαίει. Ἡ Ζάκυνθο δὲν εἶναι πιά τίποτ' ἄλλο ἀπὸ μιὰ μεγάλη πλατεία μὲ σωριασμένα ἔρειπια· σιγά-σιγά οἱ μηχανές ἀδράχνουν καὶ σαρώνουν τὰ τελευταῖα λείψανα μιᾶς παλαιῆς ἀρχοντιᾶς, ὅ,τι μόλις θυμίζει ἐκκλησιές, δρόμους, ἀρχοντικά, ποὺ τᾶριξε κάτ' ὁ σεισμὸς καὶ ἡ φωτιά. Ἀκόμα καὶ στίς πράσινες ράχες τῶν λόφων, ἀπὸ τὸ ἀκρωτήρι τοῦ Σκοποῦ ὡς τὸν Κόκκινο Βράχο, φαίνονται λουρίδες λουρίδες οἱ λαβωματιές, ὅσο κι' ἂν οἱ πανηγυριώτικες σημαιοῦλες στολίζουν τὸ καμπαναριὸ τῆς Πικριδιώτισσας στὴ μέση τῆς πλαγιᾶς. Μόνο ἡ θάλασσα, ποὺ μέσα ἀπὸ τὸν διάφανο κόρφο τῆς γεννήθηκε ἡ θεά, ἠσυχάζει ἐκεῖ ὅπου εἶδαν τὸ φῶς οἱ τρεῖς ἔμπνευσμένοι ποιητὲς ποὺ τόσο πολὺ ἀγάπησαν τὴ μικρὴ τους πατρίδα.

Ἀπὸ τὸν ἕνα, τὸν Ἀνδρέα Κάλβο, δὲν ἔχει ἀπομείνει οὔτε τὸ παραμικρὸ ἶχνος. Πολύπλαγκτος καὶ χωρὶς συμπάθειες καλά-καλά μέσα στὴν ἑφτανησιώτικη σχολή, εἶναι σχεδὸν μιὰ φωνὴ χωρὶς πρόσωπο· ἂν θέλαμε νὰ τοῦ στήσουμε τὸν ἀνδριάντα, δὲ θὰ βρίσκαμε κανένα σημάδι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά του. Ὁ ἄλλος, ποὺ εἶχε τὸν Κάλβο γραμματικὸ καὶ φίλο ὅσον καιρὸ μικρόχαρες δυσαρέσκειες δὲν εἶχαν ἀκόμα ραγίσει τὴν εὐδαιμονία ποὺ δίνει μιὰ πολύτιμη συμβίωση, ὄνειρευόταν πάντα νὰ ζήσει καὶ νὰ πεθάνῃ στ' ἄγια ἐκεῖνα χώματα, ἀπ' ὅπου τοῦ ἔφταναν, σὰ φυλαχτὸ, σὲ ἀσύνταχτα ἑλληνικά, οἱ εὐχὲς τῆς Διαμαντίνας. Ἡ χάλκινη προτομὴ του εἶναι ἀκόμα ἐκεῖ, συντροφιά μὲ τ' ἀγάλματα ἄλλων διάσημων ἀντρῶν γύρω στὴν πλατεία, ποὺ τὴν κλείνουν σήμερα οἱ ξύλινες παράγκες τῶν μαγαζιῶν. Στὸ σπασμένο μάρμαρο τῆς βάσης διαβάζονται ἀκόμα τὰ λόγια τὰ γεμάτα πάθος: «Κι' οὔτε θ' ἀράξω πιά στ' ἅγιο ἀκρογιά-

λι...»¹. Ὁ ἰππότης τῶν ἐρειπίων ἄρπαξε καὶ φύλαξε μακριά, σ' ἕνα ξωκλήσι, δυὸ μαρμάρινα ἐνθύμια: τὸ ἕνα θυμίζει πῶς ὑπερασπίστηκε μὲ θέρμη τὴν ἐλευθερία τῆς συνείδησης ὁ μικρὸς Οὐγος (εἶν' ἕνα μνημεῖο ποὺ τοῦ εἶχαν στήσει μ' εὐγνωμοσύνη οἱ Ἑβραῖοι) τὸ ἄλλο μαρτυρεῖ γιὰ τὸ μέρος ὅπου ὁ μελλοντικὸς ποιητὴς διάβαζε καὶ στοχαζόταν στὸ φῶς ἐνὸς λυχνarioῦ. Ὅταν πέθανε ὁ Οὐγος, μέσα στοὺς βόλους τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας ἀντήχησε, Ἰταλικά, ὁ πανηγυρικὸς λόγος τοῦ τρίτου ποιητῆ, τοῦ Διονύσιου Σολωμοῦ, ποὺ εἶναι ἡ πιὸ μεγάλη δόξα τοῦ νησιοῦ καὶ ἡ θεότητα ποὺ τὸ παραστέκει. Τὸ ἄσπρο του ἀγαλμα ἔχει πέσει ἀπὸ τὸ βᾶθρο του καὶ τὸ πρόσωπο ἔχει γίνῃ κομμάτια. Μιὰ στήλη ὅμως μιλά ἀκόμα γι' αὐτόν, κι' ἐνῶ στὴν περτοχὴ τοῦ Νταβία ξαναγυρίζει στὴ μνήμη ἡ γάργαρη βρῦση ποὺ τὴν τραγοῦδησε ἐκεῖνος στὰ Ἰταλικά του σονέττα, ἐκεῖ ἀπάνω, στὸ λόφο τοῦ Στράνη, στέκει ὀρθία ἡ μορφή τῆς Ἐλευθερίας, στὸ μέρος ὅπου τὴ χαιρέτησε ἐκεῖνος βγαλμένη ἀπὸ τὰ κόκαλα τῶν πατέρων μὲ τὰ λόγια τοῦ ὕμνου τοῦ μελοποιημένου ἀπὸ τὸν Μάντζαρο, πού, μὲ τὴν ἀνατολή καὶ τὴ δύση τοῦ ἡλίου, ἀντηχεῖ ἀκόμα, δίπλα στὴ θάλασσα, γιὰ νὰ χαιρετήσῃ τὴ σημαία: «Χαῖρε, ὦ χαῖρε, Ἐλευθεριά».

Πολλὰ μᾶς δείχνει καὶ περισσότερα ξαναβλέπει, μὲ τὰ μάτια συλλογισμένα, ὁ ἰππότης τῆς χαλασμένης πολιτείας. Ἐκεῖ ἦταν τὸ σπῆτι τοῦ Ρώμα, ἐκεῖ τὰ βόλτα, τ' ἀρχοντικά, τὰ οἰκόσημα, ὁ τάφος τοῦ Ρεμοντίνι· ἀνάμεσα στὰ χορτάρια διαβάζουμε πάνω σὲ μιὰν ἄρμα ἕνα ρητὸ ποὺ μοιάζει μὲ εἰρωνεία: *Auspicium melioris aeni*. Στὴ μαγευτικὴ παραλία τοῦ Λαγανᾶ, ὅπου τὸ βράδυ ὁ κόσμος τρώει καὶ χορεύει σὲ ξύλινες ἐξέδρες πάνω ἀπὸ τὴ θάλασσα, ἔστησε μιὰ ἀναμνηστικὴ στήλη γιὰ τὸν Ἀνδρέα Vesal, ποὺ τὸν βρῆκε ὁ θάνατος

1. *Nè più mai toccherò le sacre sponde...* — ὁ πρῶτος στίχος ἀπὸ τὸ γνωστὸ σονέττο τοῦ Φόσκολου γιὰ τὴ Ζάκυνθο. (Σ. τ. μ.)

σέ τοῦτο τ' ἀκρογιάλι· ἔχει ἀκόμα ἐκδώσει ἀνέκδοτα τοῦ μουσουργοῦ Καρρέρ κι' ἔγραψε τή βιογραφία του. Καί τώρα, μετὰ τή θεομηνία, δημιούργησε ἕνα ἰδιόρρυθμο μουσεῖο ἀπό ὅ,τι σώθηκε, στό ἐξοχικό του σπίτι πού ἔχει τ' ὄνομα Hermitage. Μέσα στή σκηνή ὅπου κατοικεῖ ἔχει μαζί του κανένα κομματάκι ἀπό μάρμαρο ἢ ἀπό καθρέφτη, ἀπό τοὺς μεγάλους βενετσιάνικους καθρέφτες πού στόλιζαν τοῦτα τ' ἀρχοντικά· στό ἐξοχικό του ἔχει μιὰ συλλογή ἀπό παράξενα πακετάκια, σέ σωρούς ἀταχτοποιήτους ἀκόμα — κι' αὐτὸ τὸν κάνει νά ντρέπεται καί νά στενοχωριέται· πάνω στό καθένα ἔχει γράψει καί κάτι: «βιβλίο πού βρέθηκε κοντὰ στό μέρος τῆς ἀγίας τραπέζης στή λατινική ἐκκλησία»· ἀνοίγει τὸ πακέτο καί πιάνει ἕνα χοντρὸ μούρο βιβλίο, ἕνα μάτσο καρβουνιασμένα φύλλα· «ξύλινη σκίζα ἀπὸ τὸ ὄργανο τῆς Φανερωμένης», «κομμάτι εἰκόνας ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Πάντων». Αὐτὸς πού παρακολούθησε καί βόηθησε τὸν ἔφορο ἀρχαιοτήτων Χατζηδάκη γιὰ τὴν περισυλλογή τῶν καλλιτεχνικῶν κειμηλίων, συγκεντρωμένων σήμερα σ' ἕνα σχολεῖο πού ἔμεινε ὄρθιο, εἶναι προσκολλημένος στ' ἀσήμαντα τοῦτα λείψανα ὅπου συνοψίζεται ἡ ἱστορία μιᾶς πολιτείας πού σαρώθηκε μέσα σέ μιὰ στιγμή ἀπὸ μιὰ χαωτική μανία, καί μπρὸς στὰ κλεισμένα μάτια φαίνεται πὼς τὰ ξεφτίδια αὐτὰ κάνουν καί πάλι ἕνα σύνολο, καί μέσα σ' ἕνα μαγικὸ ὄνειρο ἢ Ζάκυνθο ἀπλώνεται ξανά στή λάμψη τῆς ἀρχοντιᾶς της, στή μαγεία τῆς μουσικῆς της λαμπρότητας, ζωντανή ἀκόμα ὅπως τὸν καιρὸ τοῦ Οὄγου καί τοῦ Σολωμοῦ.

Μὲ τὸν ἔθνικὸ ποιητὴ ὁ Ἰππότης τῶν ἐρειπίων Νίκος Βαρβιάνης ἔχει συνδέσει τὴ ζωὴ του καί τ' ὄνομά του (ἕνα ὄνομα πού θυμίζει Βενετία!)· ἕνα δέμα μὲ χειρόγραφα τοῦ Σολωμοῦ εἶχε περιέλθει ἀπὸ κληροδοτήματα στὴν κατοχὴ τῆς Τεκτονικῆς Στοᾶς τοῦ νησιοῦ, πού εἶχε ἐκθέσει σέ μιὰ τῆς αἰθούσας τὰ ἐνθύμια τοῦ ποιητῆ. Ἀνάμεσα στό σεισμὸ καί στὴν ἀνεπανόρθωτη καταστροφὴ ἀπὸ τὴ φωτιά πέρασε ἕνα μικρὸ χρονικὸ διάστημα. Ὁ Βαρβιάνης ἔτρεξε. Τὸ μέρος ὅπου ἦταν τὸ σπίτι του τὸ ἀναγνώρισε ἀπὸ τίς χορδὲς τοῦ ξεκοιλιασμένου πιάνου· τράβηξε πέρα. Ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια τῆς Στοᾶς βρῆκε τὰ χειρόγραφα. Χωρὶς νά σκεφτῆ τὰ δικά του πράγματα, ριψοκινδυνεύοντας τὴ ζωὴ του, ἄρπαξε τὰ χαρτιά· ἔτσι ὅπως ἦταν μέσα στό χαρτονένιο τους φάκελο μὲ τὰ ἐμβλήματα τοῦ «Ἀστέρος τῆς Ἀνατολῆς», γιὰτὶ αὐτὰ τοῦ φάνηκαν, τότε, ὁ πιὸ ἱερός θησαυρὸς μέσα στὴν πολιτεία πού χανόταν. Εἶχε, ἀργότερα, τὴν ἐπίσημη ἀναγνώριση γιὰ τὴν πράξη του αὐτὴ καθὼς καί γιὰ ὄλο του τὸ ἔργο γιὰ τὴ διάσωση τῶν ὑπολειμμάτων· ἔμπρὸς στὸν

Βασιλέα ἢ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τοῦ ἐνεχέτισε, σ' ἐπίσημη συγκέντρωση, ἕνα τιμητικὸ δίπλωμα. Μά, ὅπως κάθε ἀνταμοιβὴ φαίνεται ἀταίριαστη καί ἀστεία μπρὸς σέ τόσο ἡρωικὴ ἀγάπη, ἔτσι καί τούτη ζεῖ καί θρέφεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ της· τὴν ξεχωρίζει μέσα στὰ φωτεινὰ μάτια τοῦ ἐμνευσμένου Ἰππότη, καί αὐτὴ κάνει τοὺς πιστοὺς τῆς ποίησης νά σκύβουν τὸ κεφάλι μὲ εὐλαβικὴ ἀναγνώριση, μὲ θερμὴ συγκίνηση.

Τὰ χειρόγραφα δὲν ἔχουν πάθει τίποτα. . . Πρόκειται γιὰ σχεδιάσματα, σχέδια, δοκιμές, σημειώσεις, διαγράμματα, σχεδὸν ὁλότελα ἀγνωστα. Τὰ πιὸ ἀξιόλογα τετράδια εἶναι τοῦ «Κρητικοῦ» καί τοῦ «Λάμπρου», ἀλλά, ἔξω ἀπὸ συνθέματα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον αἰνιγματικά, ὅπως ἕνα σατιρικὸ ποίημα καί τὴ «Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος», ὑπάρχουν καί σημαντικὰ ἀποσπάσματα τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων», πού συμπληρώνουν τοὺς στίχους τοῦ ἔξοχου ποιήματος ὅσους δημοσίεψε ὁ Πολυλάς, καθὼς καί τὰ χειρόγραφα καί ἀνέκδοτα κατάλοιπα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν. Δὲ λείπουν καί τὰ πιστά, καμωμένα μὲ εὐλάβεια, ἀντίγραφα τοῦ Πολυλά, πολυτιμὴ βοήθεια γιὰ ὅποιον προσπαθεῖ ν' ἀποκρυπτογραφήσῃ τὸ ἄνισο, δυσανάγνωστο καί σέ πολλὰ σημεία τελείως ἀδιάβαστο γράψιμο τοῦ ποιητῆ. Ἀκριβολογημένες πληροφορίες γιὰ τὸ ὄλικὸ πού σώθηκε στὴ Ζάκυνθο ἔδωσε πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες ὁ Λίνος Πολίτης, καθηγητῆς τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης, σέ μιὰ σειρά ἄρθρων καί σέ διαλέξεις. Ὁ Πολίτης ἐξέδωσε, ἐδῶ καί λίγα χρόνια, τὸν πρῶτο τόμο τῶν Ἀπάντων τοῦ Σολωμοῦ καί ἔχει ἔτοιμον γιὰ τύπωμα τὸν δεῦτερον²· ὁ τρίτος θὰ περιλάβῃ, ἀργότερα, τίς ἐπιστολές, πού ἄλλες ἔχει ἐκδώσει ὁ Δὲ Βιάζης καί ἄλλες ἀνακάλυψε ὁ Ζακυθινὸς Ντίνος Κονόμος. Ἐκδότης εὐσυνειδητὸς καί μὲ γερὴ προπαρασκευὴ ὁ Λίνος Πολίτης εἶναι ἀσφαλῶς ὁ πιὸ ἀρμόδιος γιὰ νά ἐπιμεληθῇ τὴν ἔκδοση τῶν ἀνεκδότων τῆς Ζακύνθου (μαζί μὲ τ' ἄλλα τῶν Ἀθηνῶν), πού θὰ εἶναι ἡ πιὸ σημαντικὴ προσφορὰ στὴ μνήμη τοῦ ποιητῆ στὴν προσεχῆ ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τὸ θάνατό του, τὸ 1957.

Εἶναι γνωστὸ πὼς ἕνα ἀρκετὰ μεγάλο μέρος τοῦ Σολωμοῦ εἶναι γραμμένο στὴν Ἰταλικὴ γλῶσσα πού τὴν κατεῖχε τέλεια, καί πού ἦταν ἡ φυσικὴ γλῶσσα τῆς ἔμπνευσής του, ἀκόμα καί ὅταν, δημιουργώντας μιὰ ἔθνικὴ ποιητικὴ γλῶσσα, ἔγινε ὁ Δάντης τῆς νεώτερης Ἑλλάδας. Στὴν Ἰταλία βρίσκονται πληροφορίες καί κείμενα σέ μερικὰ ὄχι καί πολὺ σημαντικὰ δημοσιεύματα δικῶν μας μελετητῶν, ἀπὸ τὸν Can-

2. Ὁ τόμος, καθὼς εἶναι γνωστὸ, κυκλοφόρησε στὸ μεταξύ. (Σ. τ. μ.)

να ως τὸν Brighenti καὶ ἀπὸ τὸν Biagi ὡς τὸν ὑποφαινόμενο (Giorn. Stor. di letter. ital. 1941) μιά πλήρης ἔκδοση τῶν ἰταλικῶν ἔργων θ' ἀποτελοῦσε γιὰ μᾶς ἓνα φιλολογικὸ παράδοξο, χωρὶς νὰ τοῦ λείπη καὶ τὸ αἰσθητικὸ ἐνδιαφέρον (ἅς ἀναλογιστοῦμε μιά σελίδα σὰν τὴν «Ἑλληνίδα Μητέρα») στὴν Ἑλλάδα μιά ἔκδοση τῶν Ἀπάντων ἀποτελεῖ χρέος ἐθνικὸ· εἶναι παράξενο πῶς, ἓναν ὀλόκληρον αἰῶνα, δὲν καταπιάστηκε κανεὶς μὲ μιά τέτοια δουλειά. Τώρα τὸ ἔργο ἔχει ἀρχίσει. Μολονότι ξέρει καλὰ τὰ ἰταλικά, ὁ Πολίτης θέλησε ὥστόσο νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴ συνεργασία (δοκιμασμένη κιόλας μὲ ἀλληλογραφία σὲ παλαιότερες ἐργασίες) ἐνὸς Ἰταλοῦ ποὺ νὰ ξέρη κάπως τὰ ἑλληνικά καὶ νὰ ἔχη μελετήσει τὸ Σολωμό. Ἔτσι σκύψαμε μαζί, μὲ ἀγάπη καὶ συγκίνηση, πάνω σ' αὐτὰ τὰ τετράδια ποὺ μᾶς δείχνουν τὰ σημάδια μιᾶς ἔμπνευσης γεμάτης ἀπὸ ἀγωνία καὶ μιᾶς παράξενης ψυχολογίας. Ὁ ποιητὴς ἐμπιστεύεται στὸ χαρτί μιά ἰδέα του, καθὼς τοῦ πρωτόρχεται ξαφνικά, γράφει καὶ ξαναγράφει, μὲ βασανιστικὲς πολλές φορές ἐπαναλήψεις, μερικὰ χαρακτηριστικὰ εὐρήματα, καὶ καταστρώνει ἔτσι τὸ ἰταλικὸ σχεδίασμα, σὰ γιὰ νὰ τὰ χτενίσῃ καὶ νὰ τ' ἀκούσῃ στὴν ὀριστικὴ τους ὀλοκληρωμένη καλλιτεχνικὴ διατύπωση· ἀπὸ τὲ προσχέδιο ξεφυτρώνει μονομιᾶς ὁ ἑλληνικὸς στίχος, ἔσχατη καὶ καινούργια ἀνθήση ἀπὸ τὸ χῶμα αὐτὸ ποὺ τὸν ἔχει προπαρασκευάσει. Συνεπαρμένος ἀπὸ ἓνα καινούργιο εὐρημα, ὁ ποιητὴς τὸ κυνηγᾷ, κόβοντας τὴν ἀλληλουχία τῆς προηγουμένης ἰδέας· δὲ φειδωλεύεται τίς παραινέσεις πρὸς τὸν ἑαυτὸ του («κοίτᾳ μήπως εἶναι καλύτερα...», «βρὲς μιά εἰκόνα δυνατὴ...»). Διαγράφει, προσθέτει, σμιλεύει ξανά τὴ φράση, γυρίζοντας ἀνάποδα τὸ φύλλο, γυμνίζοντας καὶ τὴν παραμικρὴ γωνιά ἢ ἀφήνοντας ἄδεια μισὴ σελίδα γιὰ διορθώματα, προσθῆκες καὶ μεταβολές, πότε χαράζοντας τὰ γράμματα μὲ ὀρμή, ἄλλοτε πάλι παρασυρμένος ἀπὸ μιά πυρετώδη βιασύνη ποὺ γεννᾷ λάθη τῆς πέννας, συμπλέγματα γραμμάτων, χαρακτηριστικὲς ἀτέλειες γιὰ ὅποιον καταγράφει πρόχειρα, ἀπὸ τὴν ἀ-

νυπονησία του μὴν ἀργοπορήσῃ καὶ σὰν ἀπὸ φόβο μὴ χάσῃ, μὲ τὴν καθυστέρηση στὴ σύνταξη, τὸ δράμα του. Συγκινητικὴ μαρτυρία ἐνὸς κρυφοῦ καὶ ἀκατάστατου γίνεσθαι, μὰ καὶ σὰ μιᾶς τρέλας κάποτε (ἔρχονται στὸ νοῦ μερικοὶ δίσκοι γραμμοφώνου ποὺ ἔχουν σταματήσει ἀπάνω σὲ μιά νότα...), ὁ φάκελος αὐτὸς τῶν αὐτογράφων θ' ἄξιζε νὰ βγεῖ σ' ἔκδοση πανομοιότυπη ἢ τουλάχιστον ἔτσι ὥστε νὰ φαίνωνται καθαρὰ τὰ στάδια τῆς δημιουργίας, ἀνοίγοντάς μας τὸ δρόμο στὴν περιοχὴ τῶν Μητέρων³. Θὰ φροντίσῃ γι' αὐτὰ ὁ Πολίτης. Γιὰ τώρα δὲ θέλουμε νὰ προχωρήσουμε πέρα ἀπὸ αὐτὲς τίς νύξεις γιὰ τὴν ἀξία τῶν χειρογράφων τῆς Ζακύνθου· ἢ κριτικὴ ἐξέταση ὀλόκληρου τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ, καὶ εἰδικὰ γιὰ μᾶς τοῦ ἰταλικοῦ, πρέπει καὶ μπορεῖ νὰ ξαναγίνῃ ἀφοῦ τελειώσῃ ἡ ἔκδοση. Τώρα φτάνει νὰ ποῦμε πῶς στὴν ὑπομονετικὴ καὶ δύσκολη ἐργασία μας νὰ διαβάσουμε τὰ γραψίματα τοῦ Σολωμοῦ καὶ νὰ τ' ἀντιγράψουμε, ποὺ μᾶς κράτησε δεμένους γιὰ μέρες καὶ μέρες ἀνάμεσα στὰ ἐρείπια τῆς Ζακύνθου, νιώθαμε πολλές φορές τὴν ἐπιβλητικὴ παρουσία μιᾶς ποίησης ἀγνοημένης καὶ πέρα ὡς πέρα προσωπικῆς· δίπλα σὲ στίχους ἑλληνικοὺς ὀλοτέλα ἀγνωστούς, μερικὲς εἰκόνες, στὰ ἰταλικά, πολὺ μεγάλου συγγραφέα. Δὲ μᾶς προξένησαν διαφορετικὴ συγκίνηση μερικὲς περικοπὲς ποὺ ἀνακαλύπταμε στὰ χειρόγραφα τῆς Ἀκαδημίας (γιὰ νὰ φέρω ἓνα παράδειγμα, μιά παρομοίωση τῶν σκυλιῶν στὶς ἐρήμους τῆς Ἀραβίας, ποὺ πολεμοῦν νὰ κυνηγήσουν «τὰ ἀπατηλὰ καὶ αἰθέρια νερά»).

Ἄς ξαναγυρῶμε στὸν ἱππότη τοῦ ἐρημωμένου νησιοῦ. Τὰ χειρόγραφα τῆς Στοᾶς τῆς Ζακύνθου θ' ἄξιζε, νομίζουμε, νὰ πάρουν τ' ὄνομά του: ὁ Σολωμὸς ποὺ σώθηκε ἀπὸ τὰ ἐρείπια θὰ πρέπη νὰ σημειωθῇ στὴν ἔκδοση μὲ τὸ σημάδι Β' θὰ πρέπη νὰ λέμε «ὁ Σολωμὸς τοῦ Βαρβιάνη».

FILIPPO - MARIA PONTANI

3. Ἐννοεῖ τίς συμβολικὲς μορφὲς ποὺ ἀναφέρονται στὸν Β' Φάουστ τοῦ Γκαίτε, Α' Πράξη; Σκότεινὴ γαλαρία. (Σ. τ. μ.)

